

Osman TAŞKIN*

Süleyman Kızıltoprak, Şefaattin Deniz, *II. Abdülhamid Zamanında Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya, Binbaşı Abdülvahid*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020.

Kuzey Afrika'da XVI. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devleti için ileri bir karakol vazifesi görmüş olan Libya son dönemde Doğu Akdeniz'de yaşanan siyasi hakimiyet yarışında Türkiye Cumhuriyeti için tekrar önemli hale gelmiştir. Türkiye ile Libya arasında yapılan anlaşmaların sömürgeci devletleri oldukça rahatsız etmiş olduğuna bakılırsa Libya'nın daha uzun süre gündemde kalacağını göstermektedir. Bu bağlamda yazımızın amacı Libya ve Kuzey Afrika tarihini daha yakından tanıma fırsatı sağlayacağına inandığımız *II. Abdülhamid Zamanında Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya* kitabını ilgililerin dikkatine sunmak olacaktır.

Kitap, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik savunma stratejilerini belirlemek üzere 1871-1881 yıllarında Libya'da görevlendirdiği bir Osmanlı subayı olan Binbaşı Abdülvahid'in gözlemlerine dayanarak yazdığı bir layihaya dayanmaktadır. İlk kez yayınlanan bu tarihi belge, o dönemdeki Libya'nın

fiziki, idari ve sosyal durumunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sömürgecilik yarışının iyice kızıştığı; Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini tamamlayarak sömürge arayışına giriştiği söz konusu dönemde, Osmanlı'nın elinde bulunan Trablusgarp'ın, emperyalist güçlere yem edilmemesi için Osmanlı yöneticilerinin neler yaptığına dair önemli bir kaynak niteliğindedir. Kitap sadece bir Osmanlı subayının raporu şeklinde kalmamış, yazarlardan birisi olan Süleyman Kızıltoprak'ın bölgede görev yapmış olması dolayısıyla geniş perspektifli bir Libya ve Kuzey Afrika tarihi niteliğine kavuşmuştur.

Öncelikle kitabın piyasaya iyi bir zamanlamayla çıkarılmış olduğunu belirtelim. Yazarların konuyu ele alışı ve işleyişi sadece bir tarihi raporun sunulması şeklinde değil daha geniş bir çerçeveye oturtularak sömürgecilik ve emperyalist politikaların gelişim süreci ve bunun eleştirel bir sunumu şeklindedir. Yazarlar uzun bir giriş kaleme alarak bu konu üzerinden okuyucuya raporun önemini ve Osmanlı Devleti

* (Dr. Öğretim Üyesi); Kilis 7 Aralık Üniversitesi, osmtsk@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-6193-7169

ile günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği politik hedeflerin mantıksal doğruluğunu ve tarihi altyapısını sunmaya çalışmışlar. Zengin bir literatürle emperyalizmin tarihi gelişimi dört evrede incelenerek modern emperyalizm, kolonileşme ve dünyanın paylaşılması sürecinde Libya'nın sömürgeleştirilmesi daha açık bir zemine oturtulmuştur. Zaten kitabın temel amacı da II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlerin sömürgeci ve emperyalist amaçlarının farkında olduğunu, bunun için Libya ve Kuzey Afrika'nın korunması adına nasıl çalıştığına dair tarihi bir belgeyi ortaya koymak olarak gözükmektedir. Bu hususta yazarlar konuyu derinlemesine analiz ederek tutarlı yorumlarla açıklığa kavuşturmuş, fikirleri ve olayları daha geniş bir zeminde ele alarak Libya'nın sömürgeleştirilmesi bağlamına oturtabilmişlerdir. Yazarların kitapta izlediği yöntem ve yaklaşım, layihanın (veya Binbaşı Abdülvahid'in) amacını ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye bakışını daha anlaşılır kılmıştır. Kitapta ağır ifadelere yer verilmemiş, akıcı ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır. Kitabın kapağında Binbaşı Abdülvahid'in çizmiş olduğu haritanın kullanılması kitabı ilgi çekici ve daha etkili kılmıştır. Kitap kaynakça ve arşiv belgeleri bakımından zengin gözükmektedir.

Kitap iki kısımdan oluşmakta; birinci kısımda yazarlar *Mukaddime* (s.11-62) başlığı altında Kuzey Afrika ve özellikle Trablusgarp'ın sömürgeleştirilmesi, Trablusgarp'ta Osmanlı hâkimiyeti ve Binbaşı Abdülvahid'in hazırladığı raporun içeriğine dair bilgiler vermişlerdir. Özellikle Avrupalı güçlerin Kuzey Afrika rekabeti ve İtalyan emperyalizminin Libya'yı hedef alışı gibi birçok tarihi olayı geniş bir perspektiften ele almışlardır. Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlerin emperyalist politikalarına karşı nasıl mücadele ettiğini ortaya koymuşlardır. İkinci kısımda ise Abdülvahid Efendi'nin hazırladığı harita, lâyihanın transkripsiyonu ve tıpkıbasımı yer almaktadır. Kitapta orijinal metin ve transkripsiyonun karşılıklı sayfalarda verilmesi kitabın eğitim materyali olarak da kullanılmasına matuf olduğu söylenebilir. Kitabın ilk bölümünde dikkat çeken en önemli husus, Libya tarihi bağlamında sömürgecilik tarihi ve Avrupa-Merkezci tarih anlayışına yeni bir perspektif sunulmasıdır.

Kitapta yer alan *Sömürgeci Politikaların Kuzey Afrika ve Libya'yı Hedef Alması Karşısında Osmanlı Devleti* başlığı altında kolonyalizm ve sömürgecilik kavramları analiz edilmektedir (s.11). Yazarlar Sanayi Devrimi'nin global bir sonucu olarak sömürgeciliğin emperyalizme dönüştüğünü belirtmişlerdir. Emperyalizmin XV. ile XX. yüzyıllar arasında çeşitli devirlerde form değiştirse de temel olarak dört safhada gerçekleştiği vurgulanıyor. 1870'lerin başında Almanya ile İtalya'nın ulusal birliklerini kazanmasından sonra Almanya-Fransa savaşının XIX. Yüzyılın son çeyreğinde "yeni emperyalizm" dönemini hızlandırdığını, 1880 yılından itibaren Avrupa devletleri arasındaki eski düşmanlıkların form değiştirerek Afrika'da koloni kazanma yarışına dönüştüğünü ifade etmişlerdir. (s.13-15).

Diğer taraftan emperyalist amaçların gerçekleştirilmesi için sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinin ortaklıkları analiz edilmiştir. (s.17-18). XIX. yüzyılda Batı merkezci bakış açısıyla Hristiyanlaştırma çalışmalarının kendini uygarlaştırma göreviyle özdeşleştirerek Hristiyanlık ile medeniyet arasında doğrudan bir bağ kurulduğuna vurgu yapılmıştır.

Kitabın *Avrupalı Güçlerin Kuzey Afrika Rekabeti: İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya ve İspanya'nın Paylaşım Politikaları* başlığı altında 1815 sonrasında Avrupalı devletlerin Kuzey Afrika politikaları analiz ediliyor. 1815 yılından sonra Fransa'nın ihtiraslı hareketlerinin İngiliz donanmasını harekete geçirerek Akdeniz'de, üç önemli üs olan Cebelitarık, Malta ve İyon Adaları'nda gelişmiş bir ticaret ağı kurduğu, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra İngilizlerin gözünde Akdeniz ve özellikle Boğazların öneminin daha da arttığına değinmişlerdir.

Kitabın diğer bir başlığı *İtalyan Emperyalizminin Libya'yı Hedef Almasına Kadar Kısa Libya Tarihi*'nde panoramik bir Libya tarihi sunmuşlardır. Libya'nın Fenike, Kartaca, Yunan, Roma ve Bizans hâkimiyetinden sonra Hz. Ömer devrinde fethedildiği ardından kurulan Müslüman devletlerin hakimiyetine girdiği ve Selâhaddin-i Eyyûbî'nin emri altında kölemen komutan Şerefeddin Karakuş'un 1185 yılında Trablus şehrini ele geçirip 1212 yılına kadar kurmuş olduğu hakimiyeti sonucunda Oğuzların bölgeye yerleşmiş oldukları bugün Yefrin'de Gazaz Kabilesi olarak bilinen kabilenin Oğuz soyundan geldiğine değinmişlerdir. (s. 25)

Haçlı Saldırıları Karşısında Libya'yı Koruyan Osmanlı Devleti başlığı altında İspanyolların Endülüs'teki İslam varlığına son verdikten sonra Kuzey Afrika'ya yönelmesi sonrası Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya yerleşerek bölgeyi İspanyol kıyımından koruması analiz edilmiştir. 1551'de Osmanlı topraklarına katılmasından sonra Libya'nın Osmanlı devrinde Trablus, Bingazi ve Fizan olmak üzere üç ayrı idari birimde yönetilmiş olduğuna, Garp Ocaklar adıyla anılan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Ocağı'nın Osmanlı merkezî hükümeti için ekonomik değer üretmese de İslam âleminin savunulması bağlamında Akdeniz'de bir ileri karakol görevi gördüğüne vurgu yapılmıştır. Osmanlı yönetimimin bu gölgede farklı bir yönetim stratejisi izleyerek bölgeye Anadolu'dan genç askerler göndermek suretiyle askerlik mesleği açısından yetersiz olan bölgenin askerî kapasitesini geliştirmeye çalışmış olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu askerlere yerli halkın kızlarıyla evlenmelerine izin verilmesiyle zamanla “kuloğlu” nesli diye bir nesil ortaya çıktığına değinilmiştir.

II. Abdülhamid'in Libya Politikası başlığında ise II. Abdülhamid'in Libya'daki aşiret liderleri ve tarikatlarla olan ilişkileri analiz edilmiştir. Libya'da emperyalist emellere karşı kurulan, Senûsîlik hareketine Sultan Abdülhamid'in İslam Birliği politikası çerçevesinde destek verdiğine değinilmiştir. *Atatürk ve Libya* başlığı altında Jön Türkler'in sürgün yeri olan Fizan sancağına gönderilen eğitimli insanların yerel halkla etkileşimi ve Osmanlı yönetimine bağlılıkları analiz edilmiştir. Tıbbiyeli ve Harbiyeli öğrencilerin vilayetin çeşitli alanlarında istihdam edilmeleri yerel toplulukların Osmanlı halifesine bağlılıklarını artırmış olduğuna, hatta II. Meşrutiyetin ilanında jön Türklerin büyük sevinç gösterilerine katılmadığı gibi tepki gösterenlerin de olduğuna değinilmiştir. Mustafa Kemal'in Libya halkına meşrutiyet idaresi, hukukun üstünlüğü, eşitlik, adalet ve hürriyet gibi kavramların ne anlama geldiğini anlatmak üzere gönderildiğine değinilmiştir. Sömürgeci İtalyanlara karşı Libya halkı üzerinde direniş ruhu oluşturmaya çalışan Osmanlı subaylarının özellikle Mustafa Kemal'in burada özgürlük tohumları ekmeye muvaffak olduğunu ve 1911 yılında yüz bin civarında askerle Libya'yı işgale kalkışan İtalyanlara karşı sadece beş bin beş yüz askerle karşı koyup halkı direnişe katmış olduklarına vurgu yapmışlardır.

Afrika'nın paylaşıldığı Berlin kongresi sonrasında Libya başlığı altında sömürgecilik tarihinin dönüm noktasını oluşturan 15 Kasım 1884- 26 Şubat 1885 tarihleri arasında yapılan Berlin Kongresi ve sonuçları analiz edilmiştir. Bu anlaşmayla Afrika'da sömürgecilik hareketinin resmen bir paylaşımına konu edilmiş olduğu, batılı ülkelerin kendi aralarında savaşa yol açmadan nüfuz alanlarını masada belirlemeleri amacıyla toplandığı, Afrika halklarını sömürgeci güçler karşısında da yalnız ve korumasız bırakmış olduğuna değinilmiştir. 1914 yılına kadar Afrika'yı coğrafi koşulları, siyasal yapıları, etnik ve kültürel birlikleri dikkate almadan; daha çok yer altı ve yer üstü kaynaklarının kullanımına göre geometrik sınırlarla 50 egemenlik alanına ayırmış oldukları vurgulanmıştır. İtalya'nın da Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalan Libya'ya yani Trablusgarp'a gözünü dikmiş olduğuna değinilmiştir. (s. 33-37)

Osmanlı devleti emperyalist saldırıları engelleyemedi, âmâ Libya'yı da kolay lokma etmedi başlığı altında XVI. yüzyıldan beri Okyanusta ve Afrika kıtasında Avrupalı emperyalist planların engellenmesi için Osmanlı Devleti'nin mücadelesi analiz edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Batı Akdeniz'de sömürgeci devletlere karşı İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlendiğini, Cezayir ve Kuzey Afrika'nın İspanya ve Portekiz'den kaynaklı büyük felaketten kurtarılmış olduğuna vurgu yapmışlardır. Ayrıca bölgenin geri kalmışlığına Türk hakimiyetinin sebep olduğu iddiası karşısında Türk hakimiyetinin mahallî kültürlerin gelişmesine katkı sunup idarî özerklik tanırken emperyalist Fransız sisteminin ırkçılığa dayanıp kendi kültürünü empoze ettiğine işaret etmişlerdir.

Binbaşı Abdülvahid'in harita ve lâyihası başlığı altında Abdülvahid efendinin askeri görevle nelerde bulunduğu, Libya ile ilgili layihalar ve yapılan çalışmalar hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Kitabın içinde yer alan harita o günkü Libya hakkında oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Harita 49x69 cm. ölçülerinde renkli olarak bizzat Binbaşı Abdülvahid tarafından çizilmiştir. Layiha Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Layihanın dış saldırılara karşı bölgenin savunmasını güçlendirebilecek önerileri dikkat çekicidir. Layiha kısa bir mukaddime ile Trablusgarp ve Bingazi vilayetlerinin anlatıldığı iki ana bölümden oluşmuş; Trablusgarp kısmı daha kapsamlı anlatılmıştır. Layihada şehrin surlarından

mimari yapıları ve nüfusuna, bölgenin coğrafi koordinatlarından iklim şartlarına, halkın iklim şartlarına bağlı tipolojisinden dini inançlarına birçok kıymetli bilgiler mevcuttur. Abdülvahid Efendi'nin dağıttığı tohumlardan ve öğrettiği tekniklerden bol miktarda sebze ve meyve yetiştirildiği gibi ilginç başka bilgiler de dikkat çekmektedir. Layihada bölgedeki panayırlar, Trablusgarp, Tunus, Cezayir'den bu panayırlara gelen tüccarlar ve Sudan kafilesiyle gelen fil dişi, deve tüyü ve sahtiyan gibi ticari emtiaların Trablusgarp'tan Avrupa'ya gönderildiğine dair önemli bilgiler vardır.

Abdülvahid Efendi'nin önerilerinin Osmanlı Devleti'nin bölgenin savunma stratejisinde büyük oranda etkili olduğu şüphe götürmez ancak aynı bilgilerin günümüzde de değerini koruduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Bölgenin hala çok karmaşık ve siyasi hakimiyet sahasının istikrarsızlığı bu belgelerden de anlaşıldığı gibi sosyal farklılıktan kaynaklandığını söylememiz yerinde olacaktır. Bu sebeple kitap bölgenin genel tarihine ışık tuttuğu gibi Libya halkının bugün yaşadığı sorunların tarihi köklerini de aydınlatmaktadır. Kitap önemli bir boşluğu doldurduğu gibi arşivlerimizde gözden kaçırılmış ya da hala ortaya çıkmamış birçok tarihi kaynakların var olduğunu tekrar hatırlatmıştır.

Kaynakça

Kızıltoprak, Süleyman; Deniz, Şefaattin, II. Abdülhamid Zamanından Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya, Binbaşı Abdülvahid, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020.